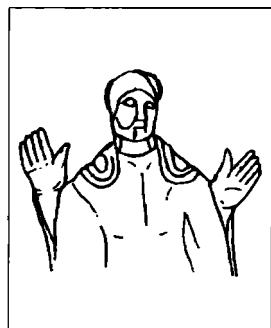

LITURGIA

Liturgia Sacra 16 (2010), nr 2, s. 281–300

KS. JERZY ADAMCZYK
Radom

OŁTARZE

Próba wykładni obowiązujących przepisów kościelnych

Chrześcijanie od początku istnienia Kościoła mieli swoje miejsca zgromadzeń eucharystycznych, którym okazywano szczególny szacunek ze względu na sprawowaną w nich liturgię. Kult w wymiarze wspólnotowym nie mógłby być jednak urzeczywistniany, gdyby nie było publicznych miejsc świętych, a więc specjalnych budowli o przeznaczeniu kultowym, jakimi są kościoły i kaplice. Centrum i jakby sercem każdej budowli świętej i gromadzących się w niej wiernych jest ołtarz, na którym pod sakramentalnymi znakami uobecnia się Ofiara krzyżowa.

Zarówno starodawna tradycja chrześcijańska, jak i współczesna teologia potwierdzają, że Kościół dostrzega w ołtarzu jeden ze swych najważniejszych i bogatych symboli. W misterium ołtarza widzi on „stół Pana”, „znak samego Chrystusa”, „znak Kościoła”, „stół ofiary i uczyty”, „centrum dziękczynienia”, „uczczenie męczenników”. Z tej racji prawodawca uznaje ołtarz za miejsce święte oraz czyni go przedmiotem szczególnej czci¹

¹ Por. J. BAKALARZ, *Miejsca i czasy święte*, KomKPK 3, Lublin 1986, s. 402. Należy przypomnieć, że podczas prac nad rewizją Kodeksu redaktorzy schematu KPK z 1977 r. postanowili całkowicie pominąć tytuł o ołtarzach, który w Kodeksie z 1917 r. zawierał 6 kanonów (kan. 1197–1202). Stąd wspomniany schemat nie zawierał ani jednego kanonu dotyczącego się tej materii. Jednak na sesji w dniu 31.01.1980 r. podczas dyskusji dostrzeżono lukę, jaka zaistniała w schemacie z 1977 r., dotyczącą braku przepisów o ołtarzach. W związku z tym Komisja ds. Rewizji KPK uznała za pożądane wprowadzenie pewnych ogólnych dyspozycji odnośnie ołtarzy, by nie pozostawiać tej regulacji jedynie prawu liturgicznemu. Jeden z konsultorów przygotował schemat pięciu kanonów, który posłużył za podstawę do pracy Ko-

Inspiracją do powstania niniejszego przedłożenia było promulgowane w 1977 r. przez papieża Pawła VI nowe *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*², które ukazało się w wydaniu wzorcowym po polsku w 2001 r.³, jak również stosunkowo rzadko poruszana problematyka prawnego wymiaru ołtarzy.

Zostaną więc omówione następujące kwestie: pojęcie i podział ołtarzy; materiał i budowa ołtarza; dedykacja lub benedykcja ołtarzy; przeznaczenie ołtarzy.

1. Pojęcie i podział ołtarzy

Według zwięzłej definicji zawartej w kan. 1235 ołtarz (*altare*) jest stołem (*mensa*), na którym sprawuje się Ofiarę eucharystyczną⁴. W pojęciu ołtarza obowiązujące prawo uwypukla jedynie dwa istotne elementy: materialny, którym jest stół (*mensa*), i formalny, czyli przeznaczenie owego stołu do sprawowania najświętszej Ofiary. Wynika z tego, że wszystkie inne elementy ołtarza, jak jego fundament (posadzka), podstawa lub kolumny, rozumie się teraz jako przypadłościowe⁵

Podobnie definiują ołtarz *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*: „Ołtarz jest więc stołem ofiary i uczyty, na którym kapłan, przedstawiający Chrystusa Pana, dokonuje tego samego, co Chrystus uczynił i przekazał swoim uczniom, aby czynili na Jego pamiątkę”⁶, jak również *Institutio Generalis Missalis Romani* z 1970 r.:

misji. Treść norm została zaczerpnięta zasadniczo z obowiązujących wtedy dyspozycji liturgicznych, konkretnie z *Institutio Generalis Missalis Romani* i z *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*. Na wspomianej sesji Komisja przedyskutowała niezbędne zmiany i ustaliła ostateczny tekst kanonów (por. „Communicationes” 12 [1980], s. 380–383; zob. H. REINHARDT, komentarz do kan. 1235, w: K. LÜDICKE [red.], *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, t. IV, Essen 1988–2001, kan. 1235/2). *Schema Codicis Iuris Canonici* (Libreria Editrice Vaticana 1980) zawierał materię prawną o ołtarzach w kan. 1186–1190, natomiast *Codex Iuris Canonici, Schema novissimum iuxta placita Patrum Commissionis emendatum atque Summo Pontifici praesentatum* (Typis Polyglottis Vaticanis 1982) — w kan. 1235–1239. W obowiązującym Kodeksie normy o ołtarzach znajdują się w cz. III, tytuł I, rozdział IV *De altaribus* (kan. 1235–1239). Pominięto tu normy ściśle liturgiczne (por. kan. 2).

² SACRA CONGREGATIO PRO SACRAMENTIS ET CULTU DIVINO, *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*, Typis Polyglottis Vaticanis 1977.

³ *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza. Wydanie wzorcowe*, Katowice 2001 (dalej: OPKO).

⁴ Krótką historię i problematykę budowy ołtarzy na przestrzeni wieków ukazują REINHARDT, *art. cyt.*, kan. 1235/1-2; zob. też J.A. ABAD IBÁÑEZ, M. GARRIDO BONAÑO, *Iniciación a la liturgia de la Iglesia*, Madrid 1988, s. 111–116.

⁵ Por. BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 402. W wymienionym w przyp. 1 niniejszej pracy schemacie pięciu kanonów przygotowanym przez jednego z konsultorów, który posłużył za podstawę do redagowania obecnego kan. 1235, mówiło się o „celebracji Eucharystii”, lecz na sesji w dniu 31.01.1980 r. Komisja ds. Rewizji KPK zmieniła to wyrażenie na: „celebracja Ofiary eucharystycznej”. Na ołtarzu bowiem kapłan odnawia w sposób bezkrawczy ofiarę śmierci Jezusa Chrystusa (zob. *Communicationes* 12 [1980], s. 381–383); por. R. SCHUNCK, komentarz do kan. 1235–1243, w: A. MARZOJA, J. MIRAS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA (red.), *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, t. III, cz. II, Pamplona 2002³, s. 1863.

⁶ OPKO 3.

„Ołtarz, na którym pod sakramentalnymi znakami uobecnia się ofiara Krzyża, jest także stołem Pańskim”⁷ oraz identycznie *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* (nowe): „Ołtarz, na którym pod sakramentalnymi znakami uobecnia się ofiara Krzyża, jest także stołem Pańskim”⁸.

Ołtarz jest więc miejscem świętym w ścisłym tego słowa znaczeniu⁹. Z natury swej jest poświęcony samemu Bogu, gdyż Ofiarę eucharystyczną składa się samemu Bogu. Dlatego nie należy ustawiać na nim obrazów, kwiatników albo relikwii świętych dla uczczenia przez lud chrześcijański¹⁰ albo dla ozdobienia ołtarza¹¹.

Oprócz zdefiniowania ołtarza, kan. 1235 § 1 ustala jego dwie kategorie (typy): stały i przenośny. Kryterium podziału jest tu cecha stabilności ołtarza, a nie materiału, z którego jest on zbudowany, czy jego zewnętrzna forma. Kodeks z 1917 r. zawierał nieco inne określenie ołtarza stałego i przenośnego. Prawodawca ustalał, że ołtarz stały składał się z płyty kamiennej (*mensa*) i z dolnej podstawy (*stipes, basis* z kamienia lub cegły); obie części składowe przylegają ściśle do siebie, są połączone z gruntem i jako jedna całość są konsekrowane jednym aktem¹². Należy dodać, że według dawnego prawa ołtarz jest stałym nie dlatego, że nie można i nie wolno przenieść go na inne miejsce, lecz z tego jedynie względu, że podstawa musi być ściśle złączona z płytą¹³.

Obecny Kodeks, przeciwnie, nie mówi nic na temat podstawy ołtarza¹⁴, ustala jednak, że ołtarz stały (*altare fixum*) winien być zbudowany w ten sposób, że zostaje złączony z posadzką i dlatego nie może być usunięty¹⁵. Identyczne w tej kwestii są przepisy *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*, gdzie czytamy: „Ołtarzem stałym nazywamy ołtarz tak zbudowany, że łączy się ściśle z posadzką i nie może być przesunięty”¹⁶.

⁷ *Institutio Generalis Missalis Romani*, nr 259, Typis Polyglottis Vaticanis 1970 (dalej: IGMR); tekst polski: J. MIAZEK (opr.), „To czyńcie na moją pamiątkę” *Eucharystia w dokumentach Kościoła*, Warszawa 1987, s. 81–153.

⁸ *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum, Ioannis Paulis Pp. II cura recognitum, editio typica tertia, dei 20 aprilis 2000*, nr 296, Typis Polyglottis Vaticanis 2002; tekst polski: KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCIPLINY SAKRAMENTÓW, *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* (20 kwietnia 2000 r.), Poznań 2004 (dalej: OWMR 2002).

⁹ Por. A. MARTÍNEZ BLANCO, *Las cosas destinadas al culto en el Derecho Canónico*, REDC 43 (1986), z. 121, s. 520.

¹⁰ Por.: OPKO 10; OWMR 2002 305.

¹¹ Por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1863.

¹² Kan. 1197 § 1, nr 1, KPK z 1917 r.

¹³ Por. F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Opole 1958, s. 371–372; por. E. SZTAFROWSKI, *Miejsca i czasy święte*, Warszawa 1982, s. 90.

¹⁴ Zob. kan. 1236 § 1; por. SZTAFROWSKI, *dz. cyt.*, s. 90.

¹⁵ Por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1863; por. BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 403.

¹⁶ OPKO 6; por. OWMR 2002 298.

Warto zauważyć, że odnowiony obrzęd błogosławieństwa kościoła przewiduje sytuację, w której do nowego kościoła przenosi się ołtarz już poświęcony¹⁷. Z tego pośrednio wynika, że wspomnianą w Kodeksie „niemożność” przesuwania ołtarza stałego, który winien być dedykowany¹⁸, należy rozumieć w sposób względny. W świetle tego wydaje się, że nadal duże znaczenie mają przepisy dawnego Kodeksu mówiące o związaniu mensy z podstawą¹⁹.

Drugim zasadniczym rodzajem ołtarza, według nowego Kodeksu, jest ołtarz przenośny (*altare mobile*), gdyż istnieje możliwość przemieszczania go²⁰. Tak więc obecnie pod pojęciem ołtarza przenośnego nie rozumie się już portatyłu spoczywającego na stałej podstawie lub samego portatyłu²¹, lecz stół z „materiału trwałego i odpowiedniego do użytku liturgicznego”, który nie jest połączony na stałe z podstawką, co umożliwi przeniesienie go na inne miejsce²².

Redaktorzy *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris* przypominają:

Ołtarzowi przenośnemu także należy się cześć, gdyż jest stołem przeznaczonym wyłącznie i na stałe do Uczt eucharystycznej. Zanim zaczniesz się go używać, należy go uroczysto poświęcić albo przynajmniej pobłogosławić²³.

Obecnie forma ołtarza przenośnego przewidzianego przez KPK z 1917 r. prawnie zniknęła, gdyż w wypadku konieczności sprawowania Eucharystii poza miejscem świętym wolno użyć jedynie odpowiedniego stołu z nakrytym obrusem i korporealem oraz ustawionym na nim krzyżem i świecznikami²⁴.

Gdy chodzi o ilość ołtarzy, to prawo liturgiczne postanawia, aby w nowo budowanych kościołach został wzniesiony tylko jeden ołtarz, który w zgromadzeniu wiernych będzie oznaczał jednego Chrystusa i jedną Eucharystię Kościoła²⁵.

Choć Kodeks nie wspomina o innych rodzajach ołtarzy, to z przepisów prawa liturgicznego wiadomo, że w dalszym ciągu aktualny jest podział na ołtarze: główny i boczne. *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza* zawierają następujące postanowienie:

¹⁷ OPKO, V, nr 22; por. E. SZTAFFROWSKI, *Modyfikacja przepisów kodeksowych o kościołach i ołtarzach w prawie posoborowym*, PK 23 (1980), nr 1–2, s. 222–223.

¹⁸ Por. kan. 1237 § 1.

¹⁹ Por. SZTAFFROWSKI, *art. cyt.*, s. 222–223.

²⁰ Por. kan. 1235 § 1.

²¹ Por. kan. 1197 § 1, nr 2, KPK z 1917 r.; portatył to płyta kamienna (*petra sacra*), którą należało konsekrować i używać do Mszy św. również poza miejscem świętym.

²² Por. kan. 1236 § 2; por. OWMR 301; por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1863.

²³ OPKO, VI, nr 1.

²⁴ Por. kan. 932 § 2; OWMR 2002 297; BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 403; R. BROWNE, komentarz do kan. 1205–1253, w: F. MORRISSEY (red.), *The canon law letter and spirit a practical guide to the code of canon law. Prepared by the canon law society of Great Britain and Ireland in association with The Canadian Canon Law Society*, London 1999, s. 695.

²⁵ Por. OWMR 2002 303; OPKO, IV, nr 7; T. SYCZEWSKI, *Teologia obrzędów poświęcenia kościoła i ołtarza*, RBL 56 (2003), nr 3, s. 203–204.

W nowych kościołach należy zbudować tylko jeden ołtarz, (...) w kaplicy natomiast, w miarę możliwości w jakiś sposób oddzielonej od nawy kościoła, w której umieszcza się tabernakulum do przechowywania Najświętszego Sakramentu, można postawić drugi ołtarz, gdzie również można odprawić Mszę św. w dni powszednie dla małej liczby wiernych. Należy bezwzględnie zaniechać budowy wielu ołtarzy jedynie do przyozdobienia kościoła²⁶.

T. Pawluk pisze w tym względzie:

W każdym razie ołtarzy bocznych nie może być wiele. Chodzi o to, aby nie robiły one swoistej konkurencji ołtarzowi głównemu, który powinien być w centrum uwagi i jednoczyć wszystkich w czasie zgromadzenia liturgicznego. Z tych właśnie względów przy ołtarzu bocznym nie wolno odprawiać Mszy św., jeśli w tym czasie jest odprawiana Msza św. przy ołtarzu głównym²⁷.

Przytoczone przepisy odnoszące się do ilości ołtarzy dotyczą wyraźnie kościołów nowo budowanych. Można do tych wytycznych przystosować stare kościoły, ale zawsze z roztropnością zwracając uwagę na to, aby nie zniszczyć skarbów sztuki sakralnej²⁸.

W końcu ołtarz należy budować zawsze, gdzie to jest możliwe, w pewnej odległości od ściany, wolno stojący, aby kapłan mógł go łatwo obchodzić oraz odprawiać Mszę św. twarzą do ludu²⁹.

Nowe *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* posiada ważny z punktu widzenia praktycznego zapis:

Gdy zaś w kościołach już istniejących dawny ołtarz jest tak ustawiony, że utrudnia uczestnictwo wiernych, a nie może być przeniesiony bez naruszenia wartości dzieła sztuki, należy zbudować inny ołtarz stały, artystycznie wykonany, i poświęcić go zgodnie z Pontyfikałem. Przy tym tylko ołtarzu należy odtąd sprawować święte obrzędy. Aby zaś uwaga wiernych nie odrywała się od nowego ołtarza, dawny ołtarz nie powinien być specjalnie przyozdabiany³⁰.

Wypada także dodać, że bazylika mniejsza

dla zapewnienia godnej i przykładowej celebracji (...) winna posiadać obszerne prezbiterium. Różne elementy wymagane do sprawowania liturgii (ołtarz, ambona, miejsce przewodniczenia) winny być usytuowane zgodnie z wymogami odnowy liturgicznej³¹.

²⁶ OPKO, IV, nr 7; por. OWMR 2002 298, 315. W związku z tym R. Schunck pisze: „To nie znaczy, że w innych miejscach przeznaczonych dla zgromadzeń liturgicznych (np. do celebracji Ofiary eucharystycznej w dni powszednie, dla małych grup, albo w kaplicy, gdzie przechowuje się Eucharystię nie może być innych ołtarzy stałych albo przenośnych. Muszą zostać pominięte tylko ołtarze, które służą jedynie celom wyłącznej dekoracyjnym” (*art. cyt.*, s. 1863–1864).

²⁷ *Miejsca święte w świetle Kodeksu Jana Pawła II*, WUDO 41 (1986), nr 1–2, s. 40.

²⁸ Por. SZTAFFROWSKI, *dz. cyt.*, s. 92.

²⁹ Por. OPKO, IV, nr 8; OWMR 2002 299; por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1864.

³⁰ OWMR 2002 303.

³¹ KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DISCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dekret O rytule bazyliki mniejszej*, I, nr 2, Not 26 (1990), nr 1, s. 13–17; tekst polski: „Anamnesis” 4 (1997–1998), nr 3, s. 9–12; Jest to jeden z istotnych warunków do uzyskania przez określony kościół tytułu bazyliki mniejszej (por. *tamże* II, nr 4).

Wreszcie należy przypomnieć, że w odróżnieniu od KPK z 1917 r. ani w ołtarzu stałym, ani przenośnym nie ma dziś konieczności umieszczania portatyłu³².

2. Materiał i budowa ołtarza

W kwestii erylowania ołtarzy w miejscach kultu kan. 1235 § 2 ustala dwie podstawowe zasady. Zgodnie z pierwszą, dotyczącą kościołów, wypada (*expedit*), aby w każdym kościele był ołtarz stały. Brak ścisłego nakazu w przepisie („wypada”) dopuszcza w kościołach także ołtarze przenośne. Druga zasada dotyczy innych miejsc kultu. W nich w zależności od warunków i potrzeb wolno umieszczać ołtarze stałe albo przenośne. Z tenoru tego przepisu wynika, że ołtarze stałe można budować nawet w kaplicach prywatnych³³

Brak świątyń w Kościele pierwotnym, gdzie chrześcijanie mogliby celebrować różne czynności liturgiczne, w szczególności Ofiarę eucharystyczną, wytworzył powszechną praktykę używania drewnianego stołu, czyli, w dzisiejszej kodeksowej nomenklaturze, ołtarza przenośnego dla sprawowania Eucharystii. Starożytny ołtarz stały pochodzi z Syrii, jego początki są datowane na III w. Ponadto wiadomo, że w Rzymie jeszcze w IV w. diakoni przewozili ołtarze dla celebracji Mszy, których główna część była wykonana z drewna. Synod w Epaon w Burgundii (517 r.) ustalił, że nie wolno dedykować ołtarzy, które nie są zbudowane z kamienia. Zarządzenie to było powodem, że od tego czasu rozpowszechnił się typ ołtarza stałego, kamiennego. I chociaż w wiekach późniejszych posiadamy wiadomości o istnieniu ołtarzy wykonanych z metali szlachetnych, to utrzymała się starożytna tradycja budowania kamiennych, przynajmniej ich mensy. Począwszy od IV w. powstał zwyczaj budowania kościołów na grobach męczenników, jako wyraz czci i szacunku dla nich. Często zdarzało się wtedy, że ołtarz znajdował się na grobie męczennika, co dało początek obowiązkowej praktyce łączenia każdego ołtarza z grobem męczennika albo przynajmniej z jego relikwiami³⁴.

Co się tyczy materiału, to poprzedni Kodeks postanawiał:

Mensa wykonana z jednego bloku kamiennego winna być na tyle długa, by objęła całą podstawę, z którą ma być ściśle złączona. Także i podstawa powinna być kamienna, zrobiona cała z jednego bloku, lub przynajmniej kolumny, na których spoczywa mensa, mają być wykonane z jednolitych bloków kamiennych³⁵.

Obowiązujący Kodeks wprowadził nowe przepisy dotyczące materiału, z którego mają być budowane ołtarze. Nieco inne normy obowiązują tu w odniesieniu

³² Por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1864; SZTAFROWSKI, *dz. cyt.*, s. 91; por. TENŻE, *art. cyt.*, s. 222.

³³ Por. kan. 1235 § 2; BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 403; SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1863–1864.

³⁴ Por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1864–1865.

³⁵ Kan. 1198 § 1–2 KPK z 1917 r.

do ołtarzy stałych i przenośnych. W przypadku ołtarza stałego, nawiązując do dawnego zwyczaju kościelnego, Kodeks postanawia, aby mensa tego ołtarza była kamienna (*mensa lapidea*) i wykonana z jednego kamienia naturalnego (*ex unico lapide naturali*)³⁶.

Wymieniona norma kanoniczna nie ma jednak charakteru absolutnego, lecz warunkowy i dopuszcza praktykę przeciwną. Za zezwoleniem bowiem Konferencji Episkopatu danego kraju można użyć do budowy mensy ołtarzowej także innego materiału, byleby był odpowiedni (godny) i trwały (*materia digna et solida*)³⁷

Jeszcze bardziej Kodeks złagodził wymagania co do materiału kolumn (*stipites*) lub innego rodzaju podstawy podtrzymującej mensę ołtarza stałego, które obecnie nie muszą być kamienne³⁸, lecz można je wykonać z jakiegokolwiek materiału³⁹, „byle tylko był godny i trwały”⁴⁰.

Trzeba zauważyć, że decyzja Konferencji Episkopatu potrzebna jest tylko wtedy, gdy mensa ma być wykonana nie z kamienia naturalnego, lecz z innego materiału. Jest zrozumiałe, że decyzja Konferencji w tej materii będzie podyktowana pewnymi racjami (np. trudnościami w zdobyciu kamienia naturalnego). Niepotrzebna jest natomiast decyzja Konferencji, by podstawę ołtarza stałego wykonać z innego materiału niż kamień naturalny. Na to ogólnie zezwala omawiany w tym miejscu kan. 1236 § 1 z tym zastrzeżeniem, że materiał ma być godny i trwały⁴¹.

Pojawia się w tym miejscu kwestia: Czy Konferencja Episkopatu ma obowiązek, czy tylko jest uprawniona do wydania przepisów w sprawie użycia także innego materiału, różnego od kamienia naturalnego? Autorytatywną odpowiedź daje pismo Sekretarza Stanu kard. A. Casarolięgo z 8 XI 1983 r., skierowane do przewodniczących Konferencji Episkopatów, do którego dołączono wykazy kanonów, które zobowiązują, albo upoważniają wspomniane Konferencje do partykularnego doprecyzowania tych kanonów. Kan. 1236 § 1 znajduje się w wykazie kanonów upoważniających Konferencje do jego partykularnego uszczegółowienia⁴². Tak więc Konferencja może, ale nie musi, wydać przepisy w sprawie użycia innego materiału, różnego od kamienia naturalnego, do budowy mensy ołtarza stałego. Gdy wspom-

³⁶ Kan. 1236 § 1; por. OWMR 2002 301; por. OPKO, II, nr 9.

³⁷ Por. kan. 1236 § 1; BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 403–404. OWMR 2002 mówi o innym materiale, który winien być wartościowy, trwały i odpowiednio obrobiony (nr 301), natomiast OPKO o innym materiale godnym, trwałym i wykonanym według zasad sztuki (II, nr 9).

³⁸ Zob. kan. 1198 § 2 KPK z 1917 r.

³⁹ Por. kan. 1236 § 1.

⁴⁰ OPKO, II, nr 9; por. OWMR 2002 301. R. Browne uważa, że godnym i trwałym materiałem na bazę ołtarza stałego może być wytrzymałe drewno, odpowiedni metal, nowoczesny beton (*art. cyt.*, s. 695). Jest oczywiste, że prawo zabrania używać do budowy podstawy ołtarza materiałów niegodnych i nietrwałych.

⁴¹ Por. SZTAFROWSKI, *dz. cyt.*, s. 93.

⁴² A. CASAROLI, *Ai presidenti delle Conferenze Episcopali*, ComCan 15 (1983), nr 2, s. 137.

niana Konferencja nie wyda takich przepisów, to mensy ołtarzy stałych należy budować zgodnie z normami kodeksowymi. Wynika to także z nowego *Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego*, gdzie zostało zapisane: „Za zgodą Konferencji Episkopatu można też użyć innego materiału wartościowego, trwałego i odpowiednio obrobionego”⁴³. Wspomniana Konferencja może wydać nie tylko zgodę na użycie omawianego, innego materiału, ale także ma ocenić, jaki to ma być materiał⁴⁴.

Gdy idzie o ołtarz przenośny, to kan. 1236 § 2 ustala elastyczną zasadę dotyczącą jego budowy: wolno go wykonać z jakiegokolwiek materiału trwałego (*ex quaelibet materia solida*) i odpowiedniego do użytku liturgicznego. *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza* zawierają następujące zarządzenie: „Ołtarz przenośny można zbudować z jakiegokolwiek trwałego materiału, odpowiedniego do użytku liturgicznego według zwyczajów i tradycji danego kraju”⁴⁵, natomiast nowe *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* postanawia: „Ołtarz przenośny może być zbudowany z dowolnych materiałów szlachetnych i trwałych, jakie zgodnie z tradycją i zwyczajami różnych regionów nadają się do użytku liturgicznego”⁴⁶. Wypada zauważyć, że w naszych warunkach takim materiałem jest trwalsze drewno⁴⁷.

Kodeks z 1917 r. w kan. 1198 § 4 nakazywał, aby w każdym ołtarzu (stałym i przenośnym — portatylu) znajdował się tzw. grób z relikwiami świętych męczenników zamknięty kamienną płytką. Obecnie przepis ten został wyraźnie zmodyfikowany. Nowy Kodeks poleca zachować tę starożytną tradycję jedynie przy budowie ołtarza stałego, nie zaś przenośnego⁴⁸. Relikwie mogą pochodzić od męczenników

⁴³ Nr 301; por. OPKO, II, nr 9.

⁴⁴ R. Schunck podaje, że Konferencja Biskupów Hiszpanii postanawia, iż jako materiału na mensę ołtarzową prócz kamienia naturalnego można użyć: drewna naturalnego, a nawet bryły z cementu właściwie wykonanej. Austriacka Konferencja Biskupia ze swej strony zezwala na zastosowanie takich materiałów, jak: drewno, sztuczny kamień i metal. Szwajcarska Konferencja Biskupia wybrała swoją drogę — przez delegowanie ordynariuszom kompetencji dopuszczania użycia innej materii godnej i solidnej, odrębnej od kamienia naturalnego. Konferencja Biskupów Niemiec nie ustaliła dotychczas żadnej normy partykularnej odnośnie omawianej tu materii (*art. cyt.*, s. 1866). Również Konferencja Episkopatu Polski nie wydała dotychczas w tej sprawie żadnej normy partykularnej. Konferencja Episkopatu Włoch w 1985 r. upoważniła ordynariuszy miejsca, po wysłuchaniu Diecezjalnej Komisji ds Liturgii i Sztuki Sakralnej, do zatwierdzania materiału na mensę ołtarzową innego niż kamień naturalny; por. L. CHIAPPETTA, *Il Codice di Diritto Canonico*, t. II, Roma 1996², s. 346.

⁴⁵ VI, nr 2.

⁴⁶ Nr 301.

⁴⁷ Por. SZTAFROWSKI, *dz. cyt.*, s. 93.

⁴⁸ Por. OPKO, VI, nr 3; Odpowiedź Świętej Kongregacji Sakramentów i Kultu Bożego; zob. Not 20 (1984), s. 192–193; SZTAFROWSKI, *art. cyt.*, s. 228. Począwszy od VII w. dostrzega się zwiększenie ilości ołtarzy bocznych z powodu dużej ilości celebrowanych Mszy św. prywatnych i wzmożonego kultu świętych. Sądzono, że każda relikwia potrzebowała ołtarza i każdemu ołtarzowi winna przypadać w udziale relikwia. Stąd powstał zwyczaj umieszczania relikwii w ołtarzach przenośnych; por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1869; zob. R. AHLERS, komentarz do kan. 1205–1253, w: A. BENLLOCH POVEDA (red.), *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, Valencia 1993, s. 551.

albo od innych świętych. W umieszczaniu relikwii pod ołtarzem (*sub altarii*) należy przestrzegać przepisów ksiąg liturgicznych⁴⁹

Przepis kan. 1237 § 2 — o zachowaniu, zgodnie z normami podanymi w księgach liturgicznych, starożytnej tradycji umieszczania relikwii męczenników lub innych świętych pod ołtarzem stałym — ma charakter względny. Wskazuje na to postanowienie *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*: „W miarę możliwości należy zachować tradycję liturgii rzymskiej składania części relikwii jednego lub wielu świętych”, a także: „Lepiej poświęcić ołtarz bez relikwii niż składać w nim relikwie niepewnego pochodzenia”⁵⁰. Referowany dokument postanawia, że do

kompetencji biskupa⁵¹ i tych, którzy przygotowują obrzędy, należy decyzja o stosowności złożenia relikwii świętych. W tej sprawie należy uwzględnić przede wszystkim dobro duchowe wiernych i właściwe zrozumienie ducha liturgii oraz zachować przepisy zawarte w numerze 11⁵².

Odnosnie wspomnianych relikwii *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris* ustala następujące zasady:

- a) Składane relikwie mają być takiej wielkości, by można było się upewnić, że są częściami ciał ludzkich. Należy unikać składania zbyt małych części relikwii jednego lub wielu świętych.
- b) Z największą starannością należy dbać o autentyczność składanych relikwii. Lepiej poświęcić ołtarz bez relikwii niż składać w nim relikwie niepewnego pochodzenia.
- c) Szkatuły z relikwiami nie należy umieszczać ani nad ołtarzem, ani w mensie ołtarza, lecz pod jego mensą z uwzględnieniem kształtu ołtarza⁵³

3. Dedykacja lub benedykacja ołtarzy

Prawodawca postanawia, iż „ołtarze stałe winny być poświęcone, przenośne zaś poświęcone lub pobłogosławione, według obrzędów przepisanych w księgach liturgicznych”⁵⁴.

⁴⁹ Por. kan. 1237 § 2; BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 404; PAWLUK, *art. cyt.*, s. 39.

⁵⁰ OPKO, II, nr 5; IV, nr 11; zob. K. LIJKA, *Symbolika czynności przy poświęceniu ołtarza*, PzST 22 (2003), t. XV, s. 176–178.

⁵¹ Chodzi o biskupa diecezjalnego. „Jeżeli on sam nie może dokonać dedykacji ołtarza, powinien zlecić innemu biskupowi, zwłaszcza swojemu współpracownikowi lub pomocnikowi w pracy duszpasterskiej wśród wiernych, dla których nowy ołtarz został zbudowany. W przypadkach nadzwyczajnych to zadanie biskup specjalnym mandatem może zlecić kapłanowi”; OPKO, IV, nr 12.

⁵² OPKO, IV, nr 25; *tamże*, nr 11: „Zgodnie z tradycją liturgii rzymskiej należy zachować zwyczaj składania w ołtarzu relikwii męczenników i innych świętych”

⁵³ *Tamże*; por. OWMR 2002 302; AHLERS, *art. cyt.*, s. 551; CHIAPPETTA, *dz. cyt.*, s. 347.

⁵⁴ Kan. 1237 § 1. Dawny Kodeks wymagał zawsze dedykacji ołtarzy stałych, a także przenośnych, rozumianych jako płyta kamienna (por. kan. 1199 KPK z 1917 r.); odnośnie natury prawnej przeznaczenia rzeczy czy miejsca do kultu — zob. MARTÍNEZ BLANCO, *art. cyt.*, s. 523–524.

Tenor kan. 1237 § 1 odpowiada ustaleniom *Institutio Generalis Missalis Romani*: „Ołtarze stałe i przenośne poświęca się według obrzędu opisanego w księgach liturgicznych; ołtarze przenośne można jednak tylko błogosławić”⁵⁵. Prawodawca przepisuje dedykację dla ołtarza stałego i dedykację albo błogosławieństwo — obie możliwości są dozwolone — dla ołtarzy przenośnych. Komisja ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego odrzuciła w tej kwestii propozycję jednego z konsultorów, który domagał się, aby ołtarze przenośne były tylko pobłogosławione, wykluczając w związku z tym możliwość ich dedykacji⁵⁶.

Według kan. 1237 § 1 wszystkie ołtarze stałe powinny być dedykowane. Z tego wynika, że przynajmniej ołtarz główny w każdym kościele powinien być dedykowany⁵⁷. Ponieważ jednak ołtarze stałe mogą być erygowane także w kaplicach, więc konsekwentnie i one powinny być dedykowane⁵⁸.

Poprzez liturgiczny akt poświęcenia konkretny ołtarz przeznaczają się na stałe do sprawowania na nim Eucharystii. Dlatego zwyczajnie Mszę św. należy sprawować na ołtarzu dedykowanym lub benedykowanym⁵⁹.

Zgodnie z prawem liturgicznym należy unikać odprawiania Mszy św. na nowym ołtarzu przed jego poświęceniem. Poświęcenie ołtarza łączy się ściśle z poświęceniem kościoła. Można go jednak poświęcić także niezależnie od poświęcenia kościoła. Pierwszą Mszę św. należy odprawiać na nim dopiero podczas obrzędu poświęcenia. Ołtarz bowiem staje się rzeczą świętą przede wszystkim przez sprawowanie na nim Eucharystii; pozostałe obrzędy są dodatkiem⁶⁰.

Zgodnie z kan. 1206 dedykacja ołtarza stałego i przenośnego należy do biskupa diecezjalnego oraz tych, którzy są z nim przez prawo zrównani. Mogą oni każdemu biskupowi, a w wyjątkowych przypadkach prezbiterowi, zlecić dokonanie poświęcenia tych ołtarzy na swoim terytorium⁶¹. *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris* wypowiada się w tej materii następująco:

„Poświęcanie Bogu nowo wybudowanych w diecezji ołtarzy należy do biskupa, któremu powierzona została troska o Kościół lokalny. Jeżeli sam nie może tego dokonać, powinien zlecić innemu biskupowi, zwłaszcza swojemu współpracownikowi lub pomocnikowi w pracy duszpasterskiej wśród wiernych, dla których nowy ołtarz został zbudowany. W przypadkach nadzwyczajnych to zadanie biskup specjalnym mandatem może zlecić kapłanowi⁶².”

W sprawie czasu dedykacji należy wybrać dzień,

w którym wierni mogą się licznie zgromadzić, przede wszystkim niedzielę, chyba że względy duszpasterskie przemawiają za innym terminem. Obrzędów poświęcenia ołta-

⁵⁵ Nr 265; por. OWMR 2002 300.

⁵⁶ Por. ComCan 12 (1980), s. 381–382; SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1868.

⁵⁷ IGMR 262; por. OWMR 2002 299.

⁵⁸ Por. kan. 1235 § 2; BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 405.

⁵⁹ Por. kan. 932 § 2; OPKO, IV, nr 13.

⁶⁰ Por. OPKO, IV, nr 13.

⁶¹ Por. kan. 1169 § 1.

⁶² OPKO IV, nr 12.

rza nie powinno się sprawować w Triduum Paschalne, w Środę Popielcową, w dniach Wielkiego Tygodnia oraz w Dzień zaduszny⁶³

Wypada, aby biskup koncelebrował Mszę z innymi kapłanami, a zwłaszcza z kierującymi parafią lub wspólnotą, dla której zbudowano ołtarz⁶⁴.

Dedykacja ołtarza ma miejsce podczas Mszy św., a do jej istoty należy: pokropienie wodą święconą ołtarza bez obrusów; ewentualnie umieszczenie relikwii świętych pod ołtarzem; modlitwa dedykacyjna; namaszczenie ołtarza; okadzenie; umieszczenie obrusów na ołtarzu; oświetlenie ołtarza⁶⁵

Prawodawca kodeksowy milczy na temat stwierdzenia dedykacji ołtarza. Kwestię tę jednak formalizuje *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*, gdzie zaleca się:

Godny zachowania jest zwyczaj wkładania do szkatuły z relikwiami pergaminu, na którym wypisuje się dzień, miesiąc, rok poświęcenia ołtarza, nazwisko biskupa, który dokonał obrzędu, tytuł kościoła, jak również imiona męczenników lub świętych, których relikwie złożono w ołtarzu.

Należy sporządzić dwa egzemplarze aktu poświęcenia. Jeden egzemplarz należy zachować w archiwum diecezji, drugi w archiwum kościoła. Powinien je podpisać biskup, rektor kościoła oraz delegaci miejscowej wspólnoty⁶⁶.

Odnosnie ołtarzy przenośnych aktualny Kodeks Prawa Kanonicznego pozostawia swobodę wyboru dedykacji albo benedykcji⁶⁷. Z dyspozycji kodeksowej wynika więc zasada wystarczalności benedykcji ołtarza przenośnego, a z drugiej strony zasada dopuszczalności dedykacji tego ołtarza. Możliwość wyboru w tej dziedzinie dotyczy ołtarza przenośnego, niezależnie od tego, czy znajduje się on w kościele, kaplicy lub kaplicy prywatnej⁶⁸.

Ordo dedicationis ecclesiae et altaris postanawia, że zanim zacznie się używać ołtarza przenośnego, należy go uroczystie poświęcić albo przynajmniej pobłogosławić⁶⁹. Zgodnie z kan. 1207 miejsca święte, prócz kościołów, są błogosławione przez ordynariusza; jednakże może on do wykonania tej czynności delegować innego kapłana⁷⁰. Wynika z tego, że szafarzem benedykcji ołtarza przenośnego jest ordynariusz w rozumieniu kan. 134 § 1. Według przywołanego kanonu ordynariusz to:

papież, biskupi diecezjalni, zrównani z biskupami — choćby tylko czasowo — przełożeni Kościoła partykularnego oraz wspólnoty z nim zrównanej zgodnie z kan. 368 (prałaci i opaci terytorialni, wikariusze i prefekci apostołscy, administratorzy apostołscy, administrator diecezjalny), wikariusze generalni i wikariusze biskupi, prowikariusze i proprefekci (o których w kan. 420), a także wyżsi przełożeni kleryckich insty-

⁶³ OPKO, IV, nr 14.

⁶⁴ OPKO, IV, nr 16.

⁶⁵ OPKO, IV, nr 17–22; por. AHLERS, *art. cyt.*, s. 551; zob. LIJKA, *art. cyt.*, s. 175–188; zob. SYCZEWSKI, *art. cyt.*, s. 206–208.

⁶⁶ IV, nr 30; por. PAWLUK, *art. cyt.*, s. 41.

⁶⁷ Por. kan. 1237 § 1.

⁶⁸ Por. OWMR 2002 300; BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 405.

⁶⁹ OPKO VI, nr 1.

⁷⁰ Błogosławieństwo kościoła jest zarezerwowane biskupowi diecezjalnemu (kan. 1207); por. A. LONGHITANO, komentarz do kan. 1205–1213, w: MARZOA, MIRAS, RODRÍGUEZ-OCAÑA, *dz. cyt.*, s. 1807.

tutów zakonnych na prawie papieskim i kleryckich stowarzyszeń życia apostołskiego na prawie papieskim, jeśli ci posiadają władzę wykonawczą zwyczajną (czyli przełożeni najwyżsi i prowincjalni, przełożeni domu niezależnego wg kan. 613 §2 oraz opat-prymas i przełożony kongregacji monastycznej — por. kan. 620)⁷¹. Ponadto — nie wliczonymi w kan. 134 § 1 — ordynariuszami są biskupi polowi oraz prałaci pralatury personalnej (kan. 295 § 1)⁷².

Zarówno ordynariusz, jak i biskup mogą delegować innego kapłana do błogosławieństwa ołtarza⁷³. Jednak z punktu widzenia prawnego zachodzi istotna różnica między *munus committere* z kan. 1206, odnoszącego się do dedykacji miejsca świętego, i *delegare* z kan. 1207, tyczącego się błogosławieństwa miejsca świętego. W obu przypadkach wykonywane jest upoważnienie delegowane. Mimo to, podczas gdy w dedykacji delegacja jest czymś wyjątkowym, w przypadku błogosławieństwa ma charakter zwyczajny⁷⁴.

W sprawie szafarza benedykcji omawianego ołtarza *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris* postanawia: „Ołtarz przenośny błogosławi biskup diecezji lub kapłan, który jest rektorem kościoła”⁷⁵.

Błogosławieństwo ołtarzy ruchomych dokonuje się poprzez: modlitwę błagalną, pokropienie ołtarza wodą święconą i okadzenie, umieszczenie obrusów, gdy to jest wskazane — ozdobienie kwiatami, ustawienie lichtarzy ze świecami potrebnymi do odprawiania Mszy św. oraz — jeśli zachodzi potrzeba — umieszczenie krzyża⁷⁶.

Wypada dodać, że w szczególnym przypadku, np. w celebracji dla jakiejś grupy albo wspólnoty poza kościołem lub kaplicą, używa się jako ołtarza odpowiedniego stołu, który nie potrzebuje być dedykowany ani pobłogosławiony⁷⁷.

Kodeks z 1917 r. zawierał szczegółowe przepisy odnoszące się do tytułu, czyli imienia lub patrona ołtarza⁷⁸. Obowiązujące prawo, zarówno kodeksowe, jak i liturgiczne, o tytule ołtarza już nie wspomina, co dowodzi, że prawodawca zamierza odstąpić od zwyczaju nadawania tytułu ołtarzom, które ze swej natury są poświęcone samemu Bogu⁷⁹.

Ustawodawca kodeksowy podaje także przepisy odnośnie eksekracji, czyli utraty poświęcenia lub błogosławieństwa przez ołtarz stały i przenośny, powołując

⁷¹ Wymienieni wyżsi przełożeni mogą benedykować jedynie ołtarze znajdujące się w miejscach świętych własnego instytutu.

⁷² R. SOBĄŃSKI, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. I: J. KRUKOWSKI (red.), *Ks. 1. Normy ogólne*, Poznań 2003, s. 219–220.

⁷³ Por. kan. 1207; OPKO, V, nr 2; kan. 1169 § 2.

⁷⁴ Por. LONGHITANO, *art. cyt.*, s. 1807; BROWNE, *art. cyt.*, s. 683.

⁷⁵ OPKO, VI, nr 4.

⁷⁶ OPKO, VI, nr 8–13.

⁷⁷ Por. kan. 932 § 1; por. AHLERS, *Komentarz do kan. 1205–1253*, s. 551.

⁷⁸ Por. kan. 1201 KPK z 1917 r.

⁷⁹ Zob. OPKO, IV, nr 10; por. BAKALARZ, *Miejsca i czasy święte*, s. 405; por. CHIAPPETTA, *Il Codice*, s. 347.

się na ogólną regulację zawartą w kan. 1212, który odnosi się do utraty dedykacji albo błogosławieństwa miejsc świętych. Według tej dyspozycji eksekracja miejsca świętego dokonuje się, gdy zostanie w znacznej części zniszczone. Obowiązujący KPK nie przyjmuje norm kan. 1200 KPK z 1917 r., które relacjonowały szczegółowo tę sytuację, przez co stwarza problem, jaki jest sens i zakres zwrotu „w znacznej części”. R. Schunck jest zdania, że ołtarz jest w „znacznej części zniszczony” w wyniku poważnego pęknięcia czy złamania męsy⁸⁰; albo jeśli zagubi się lub zostanie zburzona znaczna część stołu ołtarzowego, a w przypadku ołtarza stałego, jeśli odzieli się, choćby na chwilę, męsę od podstawy itd. Według wspomnianego kanonisty kryteria te, inspirowane prawodawstwem poprzednim, nadal mogą być pożyteczne dla precyzyjnej interpretacji zwrotu „w znacznej części”⁸¹.

Miejsca święte (również ołtarze) tracą poświęcenie lub błogosławieństwo także wtedy, gdy zostaną przeznaczone faktycznie na stałe do użytku świeckiego (profanacja), nawet wbrew woli władzy kościelnej⁸². Ten powód eksekracji jest nowy w KPK, a jej racją jest posiadanie pewności prawnej⁸³ w przypadkach trwałych profanacji miejsc świętych. Referowana norma nie zajmuje się legalnością czy nielegalnością aktów profanacji, gdyż istnieje inna norma — kan. 1376 — który zalicza profanację miejsc świętych do przestępstw: „Kto profanuje rzecz świętą, ruchomą czy nieruchomą, powinien być ukarany sprawiedliwą karą”⁸⁴. Jeśli byłe miejsce święte (ołtarz) ma być przeznaczone z powrotem do kultu, będzie musiało zostać dedykowane albo pobłogosławione na nowo⁸⁵. Co do sytuacji faktycznej utraty statusu miejsca świętego należy zauważyć, że ponieważ sprawia ona utratę dedykacji czy błogosławieństwa, nie wystarcza samo nieużywanie miejsca świętego jako takiego, ale jest konieczne, aby było faktycznie wykorzystywane w celu świeckim na sposób stały i ciągły⁸⁶.

⁸⁰ „Enormiter” (ogromne, znaczne) mówił kan. 1200 KPK z 1917 r.

⁸¹ *Komentarz do kan. 1235–1243*, s. 1870; podobnie kwestię tę komentuje REINHARDT, *Komentarz do kan. 1235*, kan. 1212/1.

⁸² Kan. 1212 § 1. Akt profanacji to posłużenie się rzeczą świętą nieruchomą (miejsce święte) i ruchomą do świeckiego lub niewłaściwego celu (por. kan. 1171). W kan. chodzi o faktyczne, stałe przeznaczenie miejsca świętego do użytku świeckiego, niezależnie jaka byłaby tego przyczyna, także nielegalna, poprzez rekwizycję wspomnianego miejsca przez władzę cywilną; por. „Communications” 18 (1986), s. 331–332; por. CHIAPPETTA, *Il Codice*, s. 328.

⁸³ Por. „Communications” 12 (1980), s. 331–332.

⁸⁴ Por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1870; CHIAPPETTA, *art. cyt.*, s. 328; por. F. LEMPA, *Sankcje w Kościele. Część szczegółowa*, w: W. WÓJCIK, J. KRUKOWSKI, F. LEMPA (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga V. Dobra doczesne. Księga VI. Sankcje w Kościele*, Lublin 1987, s. 245; por. REINHARDT, *art. cyt.*, kan. 1212/1-2.

⁸⁵ Por. kan. 1238 § 1; REINHARDT, *art. cyt.*, kan. 1212/2.

⁸⁶ Por. M. CALVI, *komentarz do kan. 1166–1253*, w: *Codice di Diritto Canonico commentato. Testo ufficiale latino. Traduzione italiana. Fonti interpretazioni autentiche. Legislazione complementare della Conferenza Episcopale Italiana. Commento* (Quaderni di Diritto Ecclesiale), Milano 2001, s. 958.

Podczas prac Komisji ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego padła propozycja opuszczenia w obecnym kan. 1212 wyrazu „faktycznie” (*facto*)⁸⁷, by zapobiec sytuacji, w której ktoś mógłby używać miejsca świętego w świeckim celu w złej wierze. Propozycji tej nie przyjęto, gdyż nie precyzowała, co oznacza godziwe lub niegodziwe używanie świeckie, lecz tylko ukazywała skutki prawne niegodziwego korzystania z miejsca świętego. Komisja odrzuciła tę sugestię także dlatego, gdyż uważała, że nie ma sensu uważać za miejsce święte czegoś, co było przez wieki w użyciu świeckim tylko dlatego, że kiedyś zaistniał niegodziwy akt profanacji — przeznaczenia ołtarza na stałe do użytku świeckiego⁸⁸.

Ponadto eksekracja ołtarza może nastąpić przez jego przeznaczone na stałe do użytku świeckiego dekretem kompetentnego ordynariusza, czyli na drodze prawnej⁸⁹. Ordynariusz może ze słusznej przyczyny wydać dekret w tej sprawie. To zakłada, że przeznaczenie ołtarza do użytku świeckiego musi być trwałe, tak jak to wynika z kan. 1212, aby można mówić o eksekracji⁹⁰.

Na sesji w dniu 31.01.1980 r. dwaj konsultorzy Komisji ds. Rewizji KPK zaproponowali zniesienie przepisu kan. 1238 § 1, argumentując, że o regulowanej tu materii jest mowa w kanonie, który traktuje o dedykacji i błogosławieństwie miejsc świętych⁹¹. Odpowiadając na te sugestie trzeba powiedzieć, że profanacja kościoła albo innego miejsca świętego nie niesie automatycznie utraty dedykacji albo błogosławieństwa przez ołtarze stałe lub przenośne⁹². Należy wnioskować, że to kryterium działa także *vice versa*, czyli, że profanacja ołtarza stałego albo przenośnego nie niesie ze sobą desakralizacji miejsca świętego, w którym ołtarz jest umiejscowiony⁹³. Kan. 1200 § 4 starego Kodeksu *expressis verbis* artykułował tę kwestię mówiąc: „Eksekracja kościoła nie pociąga za sobą eksekracji ołtarzy zarówno stałych, jak i przenośnych i na odwrót”⁹⁴.

Należy dodać, że według norm *Obrzędów poświęcenia kościoła i ołtarza*, w przypadku przeniesienia do nowego kościoła ołtarza dedykowanego lub pobłogosławionego nie ma potrzeby ponownie go dedykować albo błogosławić⁹⁵.

⁸⁷ W *Schema Codicis Iuris Canonici* jest to kan. 1163 (*vel de facto reducta*), natomiast w *Codex Iuris Canonici, Schema novissimum iuxta placita Patrum Commissionis emendatum atque Summo Pontifici praesentatum* — kan. 1212 (*vel de facto reducta*).

⁸⁸ Por. ComCan 12 (1980), s. 331–332.

⁸⁹ Kan. 1212 § 1; zob. kan. 134 § 1; por. AHLERS, *art. cyt.*, s. 552.

⁹⁰ Por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1871.

⁹¹ Por. ComCan 12 (1980), s. 382–383.

⁹² Por. kan. 1238 § 2. Jest jasne, że w takim przypadku ołtarze ze sprofanowanego kościoła czy innego miejsca świętego muszą być przeniesione w godne miejsce.

⁹³ Por. kan. 1238 § 2; SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1871; REINHARDT, *art. cyt.*, kan. 1212/2.

⁹⁴ Por. SZTAFROWSKI, *dz. cyt.*, s. 99.

⁹⁵ Por. OPKO, V, nr 22. R. BROWNE pisze: „Jeżeli kościół miałby być zamknięty i sprzedany, zgodnie z kan. 1212, jego ołtarz mógłby być przeniesiony do innego kościoła bez jakiegokolwiek potrzeby ponownej

Prawodawca kodeksowy przewiduje także sytuację czasowego zawieszenia skutków prawnych dedykacji lub benedykcji na skutek zbezczeszczenia (*violatio*) miejsca świętego (ołtarza) przez dokonanie w nich czynności ciężko niesprawiedliwych (*graviter iniuriosae*), połączonych ze zgorszeniem wiernych, co — zdaniem ordynariusza miejsca — jest tak poważne i przeciwne świętości miejsca, iż nie godzi się w nich sprawować kultu, dopóki zniewaga nie zostanie naprawiona przez obrzęd pokutny, zgodnie z przepisami ksiąg liturgicznych⁹⁶

Wypada podkreślić, że przytoczony przepis przedstawia temat profanacji miejsc świętych (ołtarza), upraszczając dokładne i formalistyczne normy kan. 1172–1177 poprzedniego Kodeksu, jasno naznaczone ówczesną koncepcją świętości, mającej niewiele wspólnego z dzisiejszą mentalnością⁹⁷

Trzeba zauważyć, że aktów ciężkiej zniewagi, skutkujących profanacją ołtarza, nie należy rozumieć jak plamy w sensie fizycznym, która pojawia się automatycznie na potwierdzenie określonego czynu. Aby zaistniała profanacja w sensie prawnym, wymaga się: (1) czynności ciężko niesprawiedliwych dokonanych w miejscu świętym, (2) połączonych ze zgorszeniem wiernych, (3) które według sądu ordynariusza miejsca są poważne i przeciwne świętości miejsca⁹⁸.

Działania te, mające charakter nieetyczny, muszą być przy tym poważne (*graves*) i przeciwne świętości miejsca. Nadal jest aktualna regulacja poprzedniego KPK, że czyny te muszą być pewne, notoryczne i popełnione ściśle w miejscu świętym⁹⁹.

Uwaga przedstawiona na sesji plenarnej Komisji ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego w 1981 r. (jedyna dotycząca kanonów wstępnych o miejscach i czasach świętych) zawierała propozycję sformułowania w przyszłym Kodeksie konkretnych norm o *violatione et reconciliatione sacrorum locorum*, zawierających kwestie dyscyplinarne, gdyż zdaniem tych konsultorów nie byłoby właściwym pozostawić możliwych przepisów w tej materii jedynie księgom liturgicznym¹⁰⁰. Komisja nie uwzględniła wspomnianej propozycji, uważając za wystarczające wskazane trzy kryteria zbezczeszczenia (czyn ciężki, zgorszenie wiernych, osąd ordynariusza miejsca) i uznała, iż nie jest zadaniem Kodeksu opracować liturgiczny obrzęd rekoncyliacji¹⁰¹.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. nie podaje konkretnych czynów powodujących zbezczeszczenie miejsca świętego (ołtarza)¹⁰². Należy skonstatować, że de-

dedykacji albo błogosławieństwa”; *art. cyt.*, s. 696. Podobnie twierdzi R. AHLERS: „Jeśli ołtarz zadedykowany albo poświęcony z kościoła sprofanowanego ma być używany w innym kościele, nie będzie musiał być ponownie dedykowany albo poświęcony”; *art. cyt.*, s. 551–552.

⁹⁶ Por. kan. 1211; REINHARDT, *art. cyt.*, kan. 1211/1.

⁹⁷ Por. BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 382.

⁹⁸ Por. LONGHITANO, *art. cyt.*, s. 1812; REINHARDT, *art. cyt.*, kan. 1211/2.

⁹⁹ Por. BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 383.

¹⁰⁰ Por. ComCan 15 (1983), s. 247.

¹⁰¹ Por. *tamże*; LONGHITANO, *art. cyt.*, s. 1812–1813.

¹⁰² Kan. 1172 § 1 KPK z 1917 r. wymieniał taksatywnie czyny bezczeszczące kościół.

cydującą rolę w kwestii (czy nastąpiło znieważenie ołtarza czy nie) ma osąd ordynariusza miejsca, który winien wziąć pod uwagę kryteria wyliczone w kan. 1211¹⁰³.

Caeremoniale Episcoporum przy obrzędzie rekonyliacji podaje pewne przykładowe wskazania do określenia ciężkości aktu zbezczeszczenia: czyny ciężko niesprawiedliwe to te, które znieważają boskie misteria, w szczególności postacie eucharystyczne, ciężko obrażają godność człowieka lub społeczeństwa¹⁰⁴.

Zbezczeszczenie ołtarza powoduje czasowe zawieszenie skutków prawnych dedykacji lub benedykcji. Stąd kan. 1211 postanawia, że w miejscach zbezczeszczonych (ołtarzach) nie godzi się sprawować kultu, dopóki zniewaga nie zostanie naprawiona przez obrzęd pokutny, zgodnie z przepisami ksiąg liturgicznych (rekonyliacja)¹⁰⁵. Rekonyliacja to obrzęd liturgiczny o charakterze pokutnym i ekspiacyjnym, usuwającym skutki zbezczeszczenia¹⁰⁶. Winna być dokonana możliwie jak najszybciej od momentu popełnienia profanacji, zgodnie z przepisami ksiąg liturgicznych¹⁰⁷. Sfarżem rekonyliacji może być biskup lub kapłan¹⁰⁸.

4. Przeznaczenie ołtarzy

Dedykowany lub benedykowany ołtarz jest miejscem świętym, a z tego tytułu przysługują mu odpowiednie prawa i należny szacunek. W miejscu świętym (na ołtarzu) dopuszcza się tylko to, co służy sprawowaniu i szerzeniu kultu, pobożności i religii, a zabrania się tego, co jest obce świętości miejsca¹⁰⁹. Prawodawca dodatkowo uściśla tę normę postanawiając, że ołtarz, zarówno stały, jak i przenośny, winien być zarezerwowany tylko do kultu Bożego, z całkowitym wyłączeniem użytku świeckiego¹¹⁰. Przysłówek *dumtaxat* (tylko, jedynie) podkreśla bezwzględną obowiązalność tej normy prawa¹¹¹.

R. Schunck komentując kan. 1239 § 1 zauważa, że przepis ten jest normą specjalną i jako taki jest nadrzędny wobec normy ogólnej kan. 1210, która odnosząc się do miejsca świętego, dopuszcza w nim wszystko to, co służy sprawowaniu i szerzeniu kultu, pobożności i religii, a zabrania tego, co jest obce świętości miejsca. Kan. 1239 § 1 zakazuje jakiegokolwiek świeckiego użycia ołtarza, zarówno stałego,

¹⁰³ Por. ComCan 12 (1980), s. 331.

¹⁰⁴ Por. *Caeremoniale Episcoporum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1985, nr 1070, s. 247–251.

¹⁰⁵ Aktualny KPK mówi o naprawieniu zniewagi (*iniuriam reparare*), natomiast KPK z 1917 r. mówi o *reconciliatio*, co w terminologii kanonistycznej rozumie się jako „ponowne poświęcenie” względnie „rozgrzeszenie”; por. REINHARDT, *art. cyt.*, kan. 1211/1-2.

¹⁰⁶ Na obrzęd rekonyliacji składają się określone modlitwy i pokropienie ołtarza wodą święconą.

¹⁰⁷ Por. BAKALARZ, *art. cyt.*, s. 383.

¹⁰⁸ Por. kan. 1168.

¹⁰⁹ Por. kan. 1210; zob. MARTÍNEZ BLANCO, *art. cyt.*, s. 518.

¹¹⁰ Por. kan. 1239 § 1.

¹¹¹ Dlatego ołtarz nie mógłby być np. stołem obrad odbywających się w kościele.

jak i przenośnego. Ordynariusz nie może, jak w wypadku miejsca świętego, pozwolić na inne użycie ołtarza, nawet nie przeciwne świętości ołtarza, z wyjątkiem kultu Bożego. Została w ten sposób podkreślona ranga i przeznaczenie ołtarza, który został zarezerwowany wyłącznie dla kultu Bożego¹¹².

Wielką godność ołtarza podkreśla także nowe *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, gdzie znajduje się zapis:

Ołtarz, na którym pod sakramentalnymi znakami uobecnia się ofiara krzyża, jest także stołem Pańskim. Lud Boży zaprasza się, aby przystępował do tego stołu w czasie Mszy św. Ołtarz jest także ośrodkiem dziękczynienia, które się spełnia przez sprawowanie Eucharystii¹¹³.

Przepisy liturgiczne szczegółowo regulują także sprawę wyposażenia ołtarza. Ołtarz powinien być przykryty przynajmniej jednym białym obrusem, który pod względem formy, rozmiarów i ornamentacji winien być dostosowany do kształtu ołtarza, ze względu na szacunek należny zarówno sprawowaniu pamiętki Pana, jak i Uczcie eucharystycznej, na której rozdziela się Ciało i Krew Pańską¹¹⁴.

Gdy chodzi o przyozdabianie ołtarza, to należy zachować umiar. W okresie Adwentu należy zdobić ołtarz kwiatami z umiarem odpowiadającym charakterowi tego czasu, bez uprzedzania pełnej świątecznej radości płynącej z Narodzenia Pańskiego. Zakazuje się przyozdabiać ołtarz kwiatami w okresie Wielkiego Postu. Wyjątek od tej zasady stanowią: niedziela *Laetare* (IV niedziela Wielkiego Postu), uroczystości i święta. Dekoracja kwiatowa zawsze winna być umiarkowana. Radzi się ją umieszczać nie na mensie ołtarza, ale raczej obok niego¹¹⁵.

Na mensie ołtarza można umieszczać tylko te przedmioty, które są konieczne przy sprawowaniu Mszy św., tzn.: Ewangeliarz — od początku celebracji aż do ogłoszenia Ewangelii; od przygotowania darów do puryfikacji naczyń: kielich, patenę, puszkę, jeśli to konieczne, korporał, puryfikaterz, palkę i mszał. W sposób dyskretny można w razie potrzeby umieścić na ołtarzu przyrządy wzmacniające głos kapłana. Świeczniki, które są wymagane przy poszczególnych czynnościach liturgicznych dla podkreślenia szacunku i uroczystego charakteru celebracji, należy umieścić na ołtarzu lub obok niego, uwzględniając strukturę ołtarza i prezbiterium. Należy odpowiednio wkomponować je we wnętrze, przy czym nie powinny przesłaniać wiernym ołtarza, by łatwo można było widzieć, co się na ołtarzu czyni i co na nim się składa. Podobnie na ołtarzu lub obok niego należy umieścić krzyż z wizerunkiem Chrystusa ukrzyżowanego, dobrze widoczny dla zgromadzonych wiernych. Wypada pozostawić ten krzyż przy ołtarzu także poza czasem sprawowania liturgii, aby przypominał wiernym zbawczą mękę Pana¹¹⁶.

¹¹² *Art. cyt.*, s. 1872; por. AHLERS, *art. cyt.*, s. 552.

¹¹³ Nr 296; por. OPKO, IV, nr 4.

¹¹⁴ Por. OWMR 2002 304.

¹¹⁵ OWMR 2002 305.

¹¹⁶ OWMR 2002 306–308.

Kan. 1239 § 2 zawiera stary w treści, ale odnowiony w formie przepis o zakazie umieszczania pod ołtarzem zwłok, czyli grzebani tam zmarłych. „Pod ołtarzem nie wolno umieszczać zwłok; w przeciwnym razie nie można na nim odprawiać Mszy świętej”¹¹⁷. Nadal więc obowiązują dyspozycje Świętej Kongregacji Obrzędów z 27 VII 1878 r. i 18 VII 1902 r., który zezwalały na istnienie pod ołtarzem krypty ze zwłokami, jeśli jest ona oddzielona odpowiednim sklepieniem¹¹⁸. Problem ten dotyczy głównie kaplic prywatnych budowanych na cmentarzach grzebalnych. Stanowią one bowiem najczęściej zarazem grobowiec¹¹⁹. L. Chiappetta jest zdania, że gdyby usunięcie zwłok spod ołtarza miało spowodować poważną niechęć rodziny zmarłego, dyspozycja kan. 1239 § 2 *ex quadam epikéia* nie przynagla do jej respektowania¹²⁰.

Źródłem, z którego czerpie inspirację przepis kan. 1239 § 2, jest tradycja katolicka, która stale czyniła różnicę między kultem należnym Bogu a zachowaniem szacunku dla zmarłych¹²¹

Jest jasne, że zastrzeżenie kan. 1239 § 2 nie ma zastosowania do relikwii męczenników lub świętych ogłoszonych przez Stolicę Apostolską, gdzie manifestuje się jedność między ołtarzem i grobem¹²²

5. Wnioski

Na podstawie analizy przepisów prawa kodeksowego i innych dokumentów kościelnych odnośnie ołtarzy należy stwierdzić, iż:

- 1) Ołtarz stanowi centrum każdej budowli świętej i gromadzących się w niej wiernych, na którym pod sakramentalnymi znakami uobecnia się Ofiara krzyżowa. Z tej racji prawodawca kościelny uznaje ołtarz za miejsce święte oraz czyni go przedmiotem szczególnej czci.
- 2) O wielkiej randze ołtarza świadczy fakt, że obowiązujący Kodeks poświęcił tej problematyce osobną materię ustawodawczą (kan. 1235–1239), mimo że w schemacie KPK z 1977 r. całkowicie pominięto tytuł o ołtarzach.
- 3) W pojęciu ołtarza obowiązujące prawo wypukla jedynie dwa istotne elementy: materialny, którym jest stół (mensa), i formalny, czyli przeznaczenie owego stołu

¹¹⁷ Kan. 1239 § 2.

¹¹⁸ SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1872; por. BROWNE, *art. cyt.*, s. 696; CHIAPPETTA, *art. cyt.*, s. 348. KPK z 1917 r. zawierał w tej kwestii następującą dyspozycję: „Pod ołtarzem nie wolno chować ciał zmarłych. Zwłoki pochowane w pobliżu ołtarza powinny być oddalone od niego przynajmniej o metr, inaczej nie wolno odprawiać na ołtarzu Mszy św. dopóki się ich nie usunie” (kan. 1202 § 2).

¹¹⁹ Por. SZTAFROWSKI, *dz. cyt.*, s. 99.

¹²⁰ *Art. cyt.*, s. 348.

¹²¹ Por. SCHUNCK, *art. cyt.*, s. 1872.

¹²² *Tamże*, s. 1873; por. AHLERS, *art. cyt.*, s. 552.

do sprawowania najświętszej Ofiary. Wszystkie inne elementy ołtarza, jak jego fundament (posadzka), podstawa lub kolumny, rozumie się teraz jako przypadłościowe.

- 4) Kryterium podziału ołtarzy jest cecha stabilności ołtarza, a nie materiału, z którego jest on zbudowany, czy jego zewnętrzna forma.
- 5) Zmieniło się pojęcie ołtarza przenośnego, który nie jest już portatyłem spoczywającym na stałej podstawie lub samym portatyłem, lecz stołem z materiału trwałego i odpowiedniego do użytku liturgicznego, który nie jest połączony na stałe z posadzką, co umożliwia przeniesienie go na inne miejsce.
- 6) Gdy chodzi o ilość ołtarzy, to prawo liturgiczne postanawia, aby w nowo budowanych kościołach został wzniesiony tylko jeden ołtarz, choć dopuszcza się ołtarze boczne, ale nie służące wyłącznie do przyozdobienia kościoła.
- 7) Upoważniono Konferencję Biskupów do wydania przepisów w sprawie użycia także innego materiału na mensę ołtarzową, różnego od kamienia naturalnego.
- 8) Relikwie męczenników albo innych świętych można umieszczać tylko pod ołtarzami stałymi.
- 9) Prawodawca przepisuje dedykację dla ołtarza stałego i dedykację albo błogosławieństwo — obie możliwości są dozwolone — dla ołtarzy przenośnych.
- 10) Zgodnie z kan. 2 KPK szereg kwestii szczegółowych pozostawiono prawu liturgicznemu.
- 11) Uproszczone wiele przepisów o ołtarzach, mając na uwadze mentalność współczesnego człowieka i pozostawiając w konkretnych wypadkach dosyć szerokie możliwości dla osądu ordynariuszy.

Altäre. Versuch der Auslegung der geltenden Kirchenvorschriften

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel ist ein Versuch, die Problematik der Altäre als Heiligtümer laut des Codexes des Kanonischen Rechtes aus dem Jahre 1983 sowie der Urkunden des Apostolischen Stuhles und der kanonischen Doktrin darzustellen. Der Altar ist das Zentrum jedes Sakralbaus und der Gläubigen, die sich in diesen Sakralbauten sammeln. Auf dem Altar vergegenwärtigt sich unter den sakramentalen Zeichen das Kreuzopfer. Aus diesem Grunde erkennt der kirchliche Gesetzgeber den Altar als Heiligtum an und macht ihn zum Gegenstand der Ehre und des rechtlichen Schutzes. Der kurzen Einleitung folgt im ersten Teil die Beschreibung des Begriffes Altar sowie die Einteilung der Altäre unter Berücksichtigung der Vorschriften, die in den Sammlungen von dem Papst Pius X. und dem Benedikt XV. zusammengefasst wurden. Der nächste Teil dieses Artikels expliziert die Frage der Altarstruktur nach der Art, welche ein Altar repräsentiert. Der dritte Abschnitt der vorliegenden Auslegung ist der Dedikation oder Benediktion der Altäre gewidmet, in dieser Auslegung wurde vor allem an

das liturgische Recht zurückgewiesen. Der letzte Punkt des folgenden Artikels beschreibt die Zweckbestimmung der Altäre, in diesem Punkt wurde vor allem das Prinzip hervorgehoben, dass der Altar, sowohl standfester als auch ortsbeweglicher, nur zum Zwecke der Gottesverehrung prädestiniert und der profane Gebrauch ausgeschlossen werden soll. Den Abschluß dieses Artikels bilden Schlußfolgerungen, die sich aus der Vorschriftenanalyse des Codexes des Kanonischen Rechtes aus dem Jahre 1983 sowie der Urkunden des Apostolischen Stuhles und der kanonischen Auffassung ergeben.